

KARJIEF

KARATAY JOURNAL OF ISLAMIC ECONOMICS AND FINANCE

Forward Sözleşmelerin Selem ve İstisna Akitleri ile Mukayesesi

Comparison of Forward Contracts with Selem and Istisna Contracts

Sinan ÇİMEN¹, Dilruba DAĞLI²

ÖZET

Türev araçlar tarih boyunca finansal risklerin bertaraf edilmesi açısından önemli bir rol oynamıştır. Türev araçlar, ileri bir vadede alınıp satılacak ürünün fiyatının, cinsinin, miktarının belirlenip bugünden alım ve satımını içeren sözleşmelerdir. Türev araçların spekülasyon faaliyetleri, arbitraj ve hedging gibi amaçları içermesi sebebiyle İslami finansta kullanımına dair görüş ayrılıkları mevcuttur. Ancak, forward sözleşmeler ve özellikle emtia forward sözleşmesi uygulamada İslami finans akitlerinin bazıları ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada, türev araçlardan forward sözleşmeler incelenmekte olup, forward sözleşmelerin İslami finans ile uyumu ele alınıp, İslam alimlerinin görüşlerine yer verilmektedir. Selem ve istisna akitlerinin işleyişleri incelenip, forward sözleşmeler ile farkları göz önünde bulundurulmaktadır. Forward sözleşmelerin, selem ve istisna akitlerinin barındırdığı riskler değerlendirilip, uygulamada bu akitlerin forward sözleşmelere alternatif olabilirliği üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın sonucunda ise finansmana ihtiyaç duyan kişiler için alternatif öneriler sunulup İslam'ın emir ve yasakları çiğnenmeden uygulanabilirliği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türev araçlar, Forward, Emtia Forward, İslami Finans, Selem, İstisna

ABSTRACT

Today, with the rapid growth of the world economy and the effect of increasing competition conditions, financial markets are developing and a new financial product is included in the market every day in line with different needs. In recent years, various financial products based on Islamic foundations have emerged that contribute to the growth and development of the Islamic economy. At the forefront of these products is "sukuk" as a product that has made important developments in the countries where it is used. Malaysia, Saudi Arabia, United Arab Emirates and Indonesia are the leading countries of the sukuk market, and various projects are financed through sukuk issuances. In Türkiye the first communique for sukuk issuances, known as "lease certificates", was prepared by the Capital Markets Board (CMB) in 2010, and the first issuance was made in the same year. The main purpose of the study is to reveal the role and importance of sukuk within the scope of Islamic finance as an alternative financing tool for the economic development of the public and private sectors. For this purpose, the definition of sukuk, its historical development, parties, functioning and classification of sukuk will be discussed in detail, and at the end of the study, various graphics will be presented about the world sukuk market.

Keywords: Derivative instruments, Forward, Commodity Forward, Islamic Finance, Selem, Istisna

¹ Arş. Gör. KTO Karatay Üniversitesi, İslam İktisadı ve Finans Bölümü, ORCID: 0000-0002-8294-1749

² ORCID: 0009-0000-4999-2205

GİRİŞ

1971 yılında Bretton Woods anlaşmasının bozulma sürecine girmesi ile dünyada hızlı bir değişim başlamıştır ve bu değişim içerisinde, faiz oranı, döviz kuru gibi finansal risklere tüm finans dünyası maruz kalmıştır. Bunun sonucu olarak, finansal riskin ne denli tehlikeli olduğu anlaşılmıştır. Konvansiyonel piyasalarda riski azaltmak amacıyla finansal türev araçlar geliştirilmiştir. Bu türev araçlar forward, future, opsiyon ve swapları kapsamaktadır. Türev araçların değerleri ise, hisse senedi, tahviller, yabancı para, emtia ve faize bağlanmıştır (Chambers, 2012, s. 1). Bu finansal risklerden etkilenen sadece konvansiyonel finans olmamıştır. İslami finans da aynı şekilde etkilenmekte ve alternatif yeni ürünler bulmak mecburiyetindedirler. Konvansiyonel finansın geliştirdiği yenilikçi yapı faiz, garar, spekülasyon ve yer yer 'paradan para kazanma' anlayışını benimsemesinden ötürü İslami finans ile uyumsuzdur (Ayub, 2017, s. 380). Ancak, benzer özelliklerinin olduğu da inkâr edilmemektedir. İslami finansın risk ortamında geliştireceği yeni ürünler, konvansiyonel finansın geliştirdiği yöntemin İslam hukukuna uygun alternatifi olabilir. İslami finans bu alternatifi halihazırda bulunan ve türev araçların birkaçı ile benzerlik gösteren İslami akitler ile yapabilir.

İslami finans faizsiz fon kullandırma yöntemleriyle modern finansın çoğu alanında alternatif oluşturmuştur. Finansal piyasaların uygun bir biçimde faaliyet göstermesi yalnızca piyasada doğrudan işlem yapan kişiler açısından değil, diğer her kesim için önemli bir meseledir. Ancak, görünenin aksine büyük risk yönetimi faaliyetinde bulunan ve başında banka gelen finansal sistemler, düzgün risk ve aktarım mekanizması olmaksızın doğru bir biçimde işleyememektedirler. Bunun sonucu olarak, İslami finansal kurumlarının da etkili ve etkin risk yönetim araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar (Yanpar, 2015, s. 233).

Hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde öncelikle riskin ne olduğu ve hangi çeşitlerden oluştuğu açıklanmıştır. Devamında türev araçlar ve kullanım alanlarına yer verilip türev araçlardan yalnızca forward sözleşmelere yer verilmiştir. Uygulamada halihazırda var olan bir malın alım satımını içermesi sebebi ile forward sözleşme çeşitlerinden de yalnızca emtia forward üzerinde durulmuştur. Türev araçların İslami finans ile uyumu incelenmeden önce İslami finansın temel prensiplerine yer verilip sonrasında uyumluluğu ele alınmıştır. Çalışmanın diğer bölümünde ise, selem akdi açıklanıp riskleri, işleyişi ve paralel seleme yer verilmiştir. Selem ile forward mukayesesi yapılarak farklılıkları ön plana çıkarılmıştır. İlerleyen başlıklarda istisna akdi açıklanıp, riskleri, işleyişi ve paralel istisnaya yer verilerek istisna akdinin de

forward sözleşmelerle mukayesesi incelenmiştir. Son olarak forward sözleşmelere alternatif olarak selem ve istisna akitlerinin İslam hukukunun yasakladığı faaliyetleri kullanmadan alternatif olabilirliği üzerinde durulmuş olup finansman ihtiyacını gidermede nasıl bir yol izlenebileceği hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmanın sonucunda ise selem akdinin forward sözleşmelere alternatif olmasının istisna akdine göre daha kolay olduğu, istisna akdinde alıcı ve satıcı ürünün özelliğini belirleyerek, ilk ödemeyi hemen alıp sonraki ödemeleri parçalı alması ve sonrasında ürünü teslim alması şeklinde bir anlaşma yapmaları daha uygun görülmüştür.

BÖLÜM 1

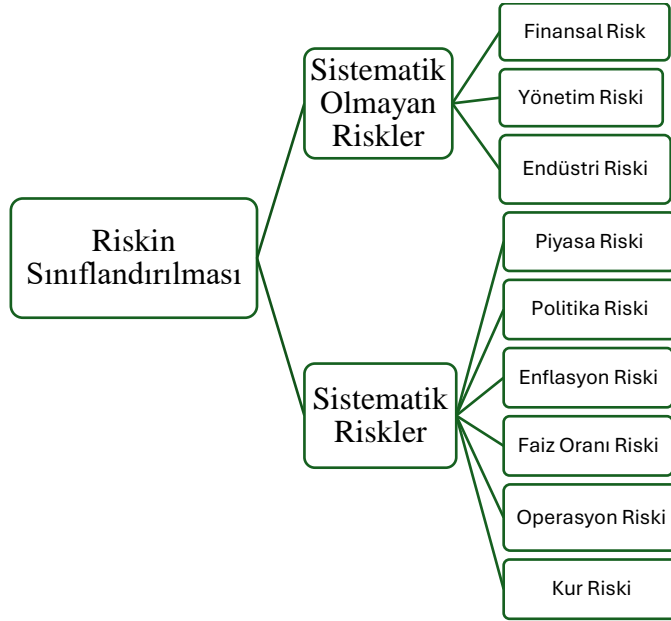
TÜREV ARAÇLAR VE İSLAMİ FİNANS AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1.Riskin Tanımı ve Çeşitleri

Finansal sistemdeki risk tanımı, bir işlemde yatırılmış olan ücretin kaybedilme olasılığı olarak açıklanabilmektedir. Ayrıca, yapılan bir işlem sonucunda oluşan zarar veya kaybın ortaya çıkması ile ekonomik faydanın azalma ihtimali olarak da açıklanmaktadır (Demireli, 2007, s. 123). Riski en basit tanımıyla tanımlayacak olursak; belli bir zaman aralığı içerisinde etkisi net olarak bilinmeyen zarara uğrama ihtimalidir. Risk, kendi içinde belirsizlik taşıyan bir kavram olarak bilinmektedir. Oluşturulan ortam ne kadar belirli hale getirilirse ya da riski farklı araçlarla ne kadar azaltabilir veya ortadan tamamen kaldırabilirse olumsuz etkilenmeye karşı o kadar korunaklı olunabilecektir (Şimşek, 2008, s. 3).

Risk kavramı, sistematik ve sistematik olmayan riskler olarak ikiye ayrılmaktadır. Bir ekonomide bulunan tüm yatırım araçlarının etkilendiği ve çeşitlendirme yoluyla giderilemeyen riskler sistematik risklerdir. Varlığın kendisinden kaynaklanan ve kişilerin çeşitlendirme ile müdahale edebildiği risklere ise sistematik olmayan riskler denilmektedir. Sistematik riskin var olması portföy içerisinde bulunan tüm menkul kıymetleri etkileyebilmesinin yanında o portföyde çeşitlendirme yapma riskini azalttığı bilinmektedir. Örneğin, bir yatırımcı gelecekte meydana gelmesi beklenen değeri, yatırım aracının geçmişteki değerine bakılarak tahmin edilirse burada bir riskten söz edilebilmektedir. Ancak, bu yatırım aracının geçmiş verilerine ulaşamama durumu söz konusu olursa ve bu değerler analize dahil edilemezse, burada da bir belirsizlik durumundan söz edilmektedir (Çevik, 2019, s. 4).

Riskler şekil 1 de gösterildiği gibi sistematik ve sistematik olmayan olarak ikiye ayrılır ve bu riskler de kendi içinde alt sınıflara ayrılmaktadır. Olasılık kavramı da risk ile ilişkili diğer kavramdır. Bir olayın meydana gelebilme ihtimaline olasılık denilmektedir ve 0-1 değeri arasında değişmektedir. Eğer olasılık 1 değerini almışsa, olay gerçekleşmekte; 0 değerini almışsa, olay gerçekleşmemektedir. Bu bağlamda, olayın gerçekleşme ihtimali arttıkça olasılık değerinin 1'e o kadar yaklaştığı görülmektedir (Çevik, 2019, s. 5).

Şekil 1: Riskin Sınıflandırılması

Kaynak: Demireli, a.g.e., s. 124-127

1.1.1. Sistemik Riskler

Piyasa genellikle artış gösteriyorsa, menkul değerlerin çoğunun fiyatı yükselir. Bir finansal ürünün getirisi ile kendi sınıfındaki tüm finansal ürünlerin getirileri arasındaki ilişkinin sistematik olduğu bilinmektedir. Sistemik riskler, çeşitlenme ile giderilemeyen risklerdir ve piyasa riski, politika riski, enflasyon riski, faiz oranı riski, operasyon riski ve kur riski bu kategoriye dahildir (Demireli, 2007, s. 124).

Piyasa Riski: Piyasa riski, yatırımcıların kontrolünde olmayan faiz, operasyon ve kur risklerinden oluşur. Tüketici zevk ve tercihlerindeki değişimler menkul kıymet piyasalarını etkiler ve bu etkinin temel kaynağı beklentinin farklılaşmasıdır (Demireli, 2007, s. 124).

Politika Riski: Politika riski, siyasal çevredeki istikrarsız hareketlerin ekonomik çevreye yansımalarıyla oluşur. Ekonomik krizlerin ortaya çıkma olasılığı yatırım tutarını ve yatırım kararlarını etkiler (Demireli, 2007, s. 125).

Enflasyon Riski: Enflasyon riski, fiyatlar genel seviyesindeki artış sebebiyle paranın satın alma gücünde düşüş yaşanmasıdır. Yatırımcıların geliri enflasyonun üzerinde olursa reel kazanç elde edilir. Enflasyondan en fazla etkilenen yatırımlar sabit getirili yatırımlardır (Usta & Demireli, 2010, s. 27).

Faiz Oranı Riski: Faiz oranı riski, piyasa faiz oranlarının oynaklığını ifade eder. Faiz oranlarının değişimi, sabit getirili menkul kıymetlerin değerlerinde artış veya azalma yaratır. Faiz oranı arttığında sabit getirili menkul kıymetlerin değeri azalır (Mandacı, 2003, s. 71).

Operasyon Riski: Operasyon riski, uygun olmayan ya da işlemeyen iç süreçler, sistemler ve insanlar veya dış etkenler sebebiyle oluşan zarar riskidir. Bankaların maruz kaldığı operasyon riskine örnek olarak yetersiz kontrol faktörleri ve dolandırıcılık verilebilir (Mandacı, 2003, s. 72).

Kur Riski: Kur riski, döviz kuru ve paritelerdeki değişimler sonucu döviz pozisyonunda zarara uğrama ihtimalidir. Döviz kuru, bir birim yabancı parayı satın alabilecek ulusal para miktarını belirler (Çevik, 2019, s. 7).

1.1.2. Sistemik Olmayan Riskler

Sistemik olmayan riskler, firmanın kazançlarını etkileyen faktörler olup genellikle endüstri, piyasa ve ekonomik koşullardan bağımsızdır. Yatırımcılar, bu riskleri azaltmak için portföy çeşitlendirme stratejilerini kullanabilirler. Sistemik olmayan riskler, finansal risk, yönetim riski ve endüstri riski gibi üç ana kategoride incelenebilir.

Finansal Risk: İşletmelerin sermaye yapısıyla ilgilidir ve borç kullanımı, faiz oranları ve döviz kurları gibi faktörlerle ilişkilidir. Finansal kaldıraç derecesinin artması, işletmenin karlılığını artırırken aynı zamanda finansal riskini de yükseltir (Dalgıç, 2011, s. 13).

Yönetim Riski: Firmanın yönetim ekibinin kararları ve uygulamaları ile ilgilidir. İyi bir yönetim ekibi riskleri yönetmede etkili olabilirken, hatalı kararlar yönetim riskini artırır (Demireli, 2007, s. 127).

Endüstri Riski: Firmanın faaliyet gösterdiği sektöre bağlı olarak ortaya çıkar. Örneğin, hammaddelerini yurtdışından temin eden işletmelerin endüstri riski daha yüksektir. Endüstri

riskinden doğrudan etkilenen kurumlar arasında bankalar bulunmaktadır. Bu risk, sektördeki belirsizlikleri bankacılık sektörüne yansıtabilir (Dalgıç, 2011, s. 14).

1.2. Türev Araçlar

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods anlaşmasıyla finansal düzen yeniden yapılandırılmıştır. Ancak, anlaşmanın bozulmasıyla finans dünyası döviz kuru ve faiz oranı gibi risklerle karşı karşıya kalmış ve risk yönetimi önem kazanmıştır. Bu bağlamda türev araçlar, finansal risklerden kaçınmak ve riski azaltmak amacıyla geliştirilmiştir. Türev araçlar, değerlerini bazı temel varlıklardan alan finansal araçlardır; bu varlıklar hisse senedi, tahvil, yabancı para, faiz ve emtiadır (Chambers, 2012, s. 1).

Türev araçların iki önemli fonksiyonu vardır: risk yönetimi ve gelecekteki fiyat tahminleri. Bu fonksiyonlar dahilinde türev araçlar üç temel amaçla kullanılır:

- **Hedging:** Gelecekte doğabilecek riski azaltmak amacıyla kullanılır. Hedger, türev araçları kullanarak fiyat risklerinden korunur (Chambers, 2012, s. 153).
- **Spekülasyon:** Risk üstlenerek piyasada daha fazla getiri elde etme amacı taşır. Spekülatörler, piyasa hareketlerinden kar elde etmek için kısa veya uzun pozisyon alırlar (Chambers, 2012, s. 185).
- **Arbitraj:** Bir piyasadan düşük fiyattan alıp diğerinde yüksek fiyattan satarak kar elde etme işlemidir. Arbitraj yapanlar, fiyat farklarından yararlanarak kar elde ederler (Chambers, 2012, s. 174).

Türev araçlar, finansal sistemde belirsizlik ve oynaklıkla başa çıkmak için kullanılır ve doğru zamanda, doğru şekilde kullanıldığında kullanıcıya en uygun getiriye sağlar. Türev araçlar, organize borsalarda ve tezgâh üstü piyasalarda işlem görebilir. Türkiye ve dünya genelinde yaygın olarak kullanılan türev araçlar arasında forward, future, opsiyon ve swap sözleşmeleri bulunmaktadır (Tura, Ü. & Kaya, F. 2022, s. 7). Bu çalışmada, türev ürünlerden forward sözleşmelerine odaklanılacaktır. Forward sözleşmelerin tarihsel süreci ve örnekler üzerinden detaylı olarak incelenecektir.

1.2.1 Forward Sözleşmeler

Forward sözleşmelerin doğuşu antik çağlara dayanmaktadır; örneğin filozof Thales'in zeytin hasadı için yaptığı pazarlık, modern forward sözleşmelerle benzerlik göstermektedir.

Forward sözleşmeler, belirli bir varlığın önceden belirlenen bir tarihte ve fiyatta teslim edilmesi üzerine yapılan anlaşmalardır ve tezgâhüstü piyasalarda işlem görürler (Yanpar, 2015, s. 239-240). Forward sözleşmelerde karşılıklı güven esas olduğundan 'kredi riski' bulunmaktadır. Bu sözleşmeler üçüncü kişilere devredilemez ve vade sonuna kadar kapatılamazlar (Borsa İstanbul, 2017, s. 11).

1.2.1.1. Forward Sözleşmelerin Başlıca Özellikleri

- **Tezgâh üstü piyasalarda işlem görürler:** Sözleşmeyi garanti altına alacak bir takas kuruluşu bulunmaz.
- **Serbestçe belirlenir:** Taraflar arasında esneklik sağlar.
- **Büyük işlem hacimleri:** Genellikle bankalar ve özel müşteriler arasında gerçekleşir.
- **Teminat sistemi yoktur:** Karşılıklı güven esastır.
- **İptal edilebilir:** İki tarafın anlaşması sonucu sözleşme iptal edilebilir.
- **Devredilemez:** Üçüncü kişiye devredilmesi zordur.
- **Vade sonunda yükümlülükler karşılıklı yerine getirilir** (Yalçın, vd., 2008: 193).

Forward sözleşmeler ile vadeli işlem sözleşmelerinin benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Ancak, önemli farklılıkları bulunmaktadır. Bunlar:

Forward Sözleşmeler	Vadeli İşlem Sözleşmeleri
Tarafları arasında yapılan özel bir sözleşmedir. Bu sebeple tezgâh üstü piyasalarda işlem görürler.	Organize borsalarda işlem görürler.
Temerrüt riski bulunmaktadır. Satıcı taraf anlaşılan malı teslim edemeyebilir veya alıcı taraf da ürünü teslim almayabilir.	İşlemler takas kurumu tarafından garanti altına alınmıştır ve tarafların birbirini tanıması gerekmez.
Standart sözleşmeler değildir ve tarafların ihtiyaçların göre düzenlenmektedir.	Özellikleri standart olan bir sözleşmedir.
Diğer piyasa tarafları yapılan forward sözleşmelerden habersizdirler. İşlemler şeffaf yapılmamaktadır.	Gerçekleşen işlemler diğer piyasa taraflarınca anlık olarak takip edilebilir. Kamuya açık ve şeffaf bir şekilde işlemler yürütülür.
Müşteriler arası farklılık, öncelik yaratılması mümkündür.	Yapılan işlemler fiyat ve zaman önceliğine göre işleme tabii tutulur. Her müşterinin

	yapmış olduğu işlem aynı değer ve önceliktedir.
Sözleşmenin vadesi gelmeden üçüncü bir tarafa devredilmesi oldukça zordur.	Sözleşmenin vade tarihi gelmeden sürekli olarak el değiştirebilmektedir.
Sözleşmenin karı ve zararı vade sonunda ortaya çıkmaktadır.	Sözleşmenin karı ve zararı günlük olarak hesaplanıp ilgili hesaplara yansıtılmaktadır.
Günlük fiyat hareket sınırı bulunmamaktadır.	Günlük fiyat hareket sınırı bulunmaktadır.
Risk limitleri kullanılmaktadır. Teminat zorunluluğu bulunmamaktadır.	Teminat zorunluluğu bulunmaktadır. Kaldıraç etkisi vardır.

Tablo 1: Forward Sözleşmeler ve Vadeli İşlemler Mukayesesi

Kaynak: Borsa, İstanbul, 2017, s.12

Forward sözleşmeler, gelecekteki belirsizlikler ve fiyat dalgalanmaları sonucunda oluşabilecek riskleri azaltmak amacı taşır. Ancak, organize piyasada işlem görmemeleri sebebiyle, taraflar vade gelmeden yükümlülüklerini yerine getiremezler ve devredilmesi zordur. Forward sözleşmelere bir örnek ile bakacak olursak; bir şirket üç ay vadeli 10.000 euro karşılığında bir ihracat işlemi gerçekleştirecek ve kur riskinden korunmak için de bugünden euro üzerine 22 TL'den (spot kur 22 TL) bir forward sözleşme yaparak kurun vade içerisindeki fiyat artışından korunmuş olacaktır (Kırlioğlu & Altinkaynak, 2016, s. 605).

Forward sözleşmeler her türlü mal ve hizmetle yapılabildiği için farklı çeşitleri mevcuttur. Piyasada bulunan forward sözleşmeler; döviz forward, faiz forward ve emtia forward olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Kullanımı oldukça yaygın olan forward sözleşmeler, basit türev araçlardır. Dayanak varlığın ne olacağı hususu taraflar arasında serbestçe belirlenebilmektedir. Uygulamada ise en çok kullanılan çeşidi, döviz dayalı forward olarak bilinmektedir (Yalçın, 2015, s. 5). Bu çalışmada incelenecek tek forward çeşidi emtia forward olup, sözleşme hakkında bilgi verilip örnek ile pekiştirilecektir.

1.2.2 Forward Emtia Sözleşmeleri

Forward emtia sözleşmeleri, belirli bir varlığın önceden belirlenmiş tarih ve fiyatta alım-satımını zorunlu kılan anlaşmalardır. Bu sözleşmelerde, varlığın miktarı, fiyatı, teslim tarihi ve niteliği taraflarca önceden belirlenir. Taraflar genellikle üreticiler ve mal ticareti yapan satıcılardır. Bu sözleşmelerde alıcı taraf, olası fiyat artışlarından korunmak isterken, satıcı taraf

fiyatların düşme riskine karşı korunur. Vade sonunda, spot piyasa fiyatına göre kar veya zarar belirlenir (Kırloğlu & Altınkaynak, 2016, s. 606).

Forward emtia sözleşmelerinin İslam hukukuna uygunluğu, selem, istisna ve borcun borçla satışı açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuçlara bağlıdır. İslam hukukunda selem akdinde bedelin anlaşma anında yapılması gerektiği belirtilir, bu forward sözleşmelerle ilgili önemli bir sorundur (Al-Amine & Al-Bashir, 2020, s. 74).

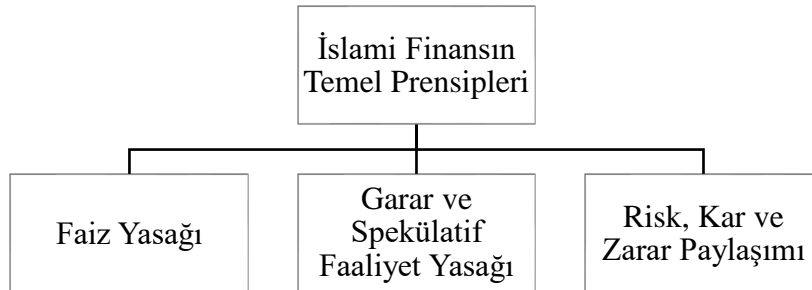
Örnek

Bir çiftçi mayıs ayında tarlasına ayçiçeği ekmektedir. Ton başına maliyeti 20 TL olan ayçiçeğinin spot piyasada fiyatı 22 TL'dir. Çiftçi, hasat zamanında fiyatların düşmesinden endişe ettiği için haziran ayında bir tohum firmasıyla anlaşarak kasım ayında ödenmek üzere ayçiçeğini ton başına 23 TL'den satmaktadır. Bu anlaşma, çiftçiyi fiyat düşüşünden korurken, tohum firması fiyat artışı riskini üstlenir. Kasım ayında ayçiçeğinin fiyatı 35 TL'ye yükselirse, çiftçi 12 TL zarar ederken, tüccar 12 TL kar elde eder. Ancak, fiyat 18 TL'ye düşerse, çiftçi 5 TL kar ederken, tohum firması 5 TL zarar eder. Bu tür sözleşmeler, her iki tarafın da risk üstlendiği ve yalnızca bir tarafın kar elde ettiği anlaşmalardır.

Çalışmanın devamında, İslami finansın temel prensipleri, türev araçlar ve forward sözleşmelerin İslami finansla uyumu incelenecek ve alternatif İslami sözleşmeler üzerinde durulacaktır.

1.3. Türev Araçlar ve İslami Finans ile Mukayesesi

1.3.1 İslami Finansın Temel Prensipleri

Şekil 2: İslami Finansın Temel Prensipleri

Kaynak: (Karahana & Ersoy, 2016, s. 96)

- **Faiz Yasağı;**

Faiz, İslam'da Kur'an, sünnet ve hadislerle kesin olarak yasaklanmıştır. Faiz alıp vermek, Allah ve Resulüne savaş açmak olarak kabul edilir. Kur'an'da faiz yasağı net bir şekilde belirtilmiş olup, faizden vazgeçenlerin ana paralarının kendilerine ait olduğu, ancak her türlü ilavenin faiz kapsamına girdiği vurgulanır (Özsoy, 2023).

- **Garar ve Spekülatif Faaliyet Yasağı;**

Garar, aşırı bilinmezlik anlamına gelir ve İslam'da yasaktır. İslam hukukçuları, opsiyon sözleşmeleri gibi türev araçların garar ve spekülasyon nedeniyle kullanılmasına karşı çıkarlar. İslam hukuku, karşılıklı rızayı ve dürüstlüğü koruyarak taraflardan birinin aldatılmasını engellemeyi amaçlar (Yanpar, 2015, s.69-70).

- **Risk, Kar ve Zarar Paylaşımı;**

İslami finans, risk paylaşımı olmadan kazanç elde edilemeyeceğini savunur. Ekonomik refah, kar ve zararın paylaşılması, paranın zaman değerinin dengelenmesi ve gelirin eşit dağıtımını İslami finansın temel amaçlarından (Hasan and Lewis, 2007: 2).

İslam alimlerinin türev araçlara ilişkin eleştirileri, fiziki teslimatın olmaması ve fiyat hesaplamasında faize dayanması nedeniyle bu araçların faiz içerebilmesidir. Türev araçlar, henüz gerçekleşmemiş olaylara göre şekillendiğinden, kumara benzetilir. Ancak birçok alim, risk yönetim ve transferinin İslam hukukuna uygun olduğunu belirtir (Yanpar, 2015, s. 243). Çağdaş İslam hukukçularına göre, finansal sözleşmeler maksat ve mahiyetleri bakımından değişmese bile, isim ve şekil bakımından değişime uğramışlardır. Türev araçlar ise bu değişimin bir ürünüdür. Çalışmaların önemli bir bölümü, emtia türevler ve opsiyonlar üzerine odaklanmaktadır. Opsiyon sözleşmeleri İslam hukukunda şart muhayyerliği kapsamında ele alınmış ve ticareti yapılan opsiyon hakkının emtia olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Tartışmaların sonucunda, birçok alimin almış olduğu karar; türev araçların spekülatif amaç içerip kumar olduğu yönünde olmuştur (Bayındır, 2005, s. 70). Abdülhamid Saati ise, tartışma konusunu hedging kapsamında incelemiş ve faiz içeren malların kullanılmadığı takdirde finansal varlıklar üzerinde yapılan sözleşmelerin selem akdine uyarlanabileceğini ileri sürmüştür (Bayındır, 2005, s. 70). Endonezya Ulema Konseyi (MUI), 2015'te türev araçların İslami bankacılık ve finans sistemine dahil edilmesine izin veren bir fetva yayınlamıştır. Bu fetva, döviz ve kar oranı gibi geniş türev enstrümanlarına esneklik sağlamıştır (Faisal, 2016, s.

35) Çalışmanın bu kısmında doğrudan türev araçların İslami finansa uyumuna yer verilmiştir. Devamında türev araçlardan forward sözleşmelerin İslami finansla uyumu incelenecektir.

1.3.2. Forward Sözleşmelerin İslami Finans ile Mukayesesi

Forward sözleşmeler, fiyatı ve miktarı önceden belirlenmiş bir kur üzerinden gelecekte alım satım yapılacağı anlaşmalardır (Eğilmez, 2019, s. 345). İslam hukukuna göre, emtia değişimi ve para transferinden en az biri sözleşme esnasında yapılmalıdır. Ancak, forward sözleşmeler her iki bedelin de ileri tarihte teslim edildiği için İslami finans ile uyumlu kabul edilmemiştir (Aytaç, 2015, s. 511). Döviz forward işlemi, alışveriş olarak değerlendirilebilse de İslami finansa uygun olup olmadığı hadislerle belirlenir. Faizi yasaklayan hadislerden bazıları şunlardır:

- "Faiz yiyene, yedirene, şahitlik ve katiplik edene lanet olsun" (Müslim, "Müsâkât", 105, 106).
- "Faizcilikle zenginleşen kişinin sonu mutlak fakirliktir" (İbn Mâce, "Ticaret", 58).

Faizle ilgili hadislerin bir kısmı faizin yasak olduğuna dikkat çekerken, diğer kısmı ise, faizin niteliğini açıklar. Faizi yasaklayan hadislerden, faiz oranları üzerine yapılan türev sözleşmelerin caiz olmadığı anlaşılmaktadır (Bayındır, 2005, s. 60,61).

Bazı İslam hukukçuları, forward sözleşmeleri garar (belirsizlik) içeren işlemler olarak değerlendirir ve döviz kurunun oynaklığından kaynaklanan risklerle spekülasyon ve arbitraj yapıldığı için uygun bulmazlar. Ancak, hedging amaçlı kullanıldığında forward sözleşmeleri uygun görenler de vardır (Aktepe, 2013, s. 57).

Konvansiyonel sistemde forward sözleşmelerini inceleyen bazı İslam hukukçuları, forward sözleşmelerinin ilk kabul anında gerçek bir sözleşme olmadığını, sadece gelecekte bir tarihte alım-satım için bir taahhüt olduğunu düşünür ve bu taahhüde "vaad" derler (Akkuş & Sakarya, 2018, s. 282).

Forward sözleşmelerin İslami finansa uyumluluğu konusunda görüş ayrılıkları vardır. Döviz ve faiz forward sözleşmeleri uygun bulunmazken, forward emtia sözleşmeleri genellikle kabul görmektedir. Forward sözleşmelerin İslam hukukuna uygun hale gelebilmesi için bazı şartlar gereklidir (Injadat, 2014, s. 241,252):

- Forward sözleşmeler faiz, meysir kumar ve garar barındırmamalıdır.
- Manipülatif ve spekülatif faaliyetler içermemelidir.

- Gerçek alım satıma dayalı olmalı ve fiziki olarak yapılmalıdır.
- Dayanak varlığın mülkiyeti satıcıda olmalıdır.
- Dayanak varlık, helal ve İslam hukukunda caiz kabul edilen varlıklar olmalıdır.
- Sözleşmede fiyat ve konudan oluşan iki unsur da ertelenmemelidir.
- Karşı taraf riski kaldırılarak belirsizlik yok edilmelidir.

Bu şartlar sağlandığında forward sözleşmeler İslam hukukunca kabul edilebilir. Aksi halde, alternatif olarak selem ve istisna akitlerinin kullanılması önerilmektedir. Yalnızca bu şartları sağlaması sonucunda forward sözleşmelerin İslam hukukunca kabul görülebilirliği söz konusu olabilmektedir. Sağlanamaması durumunda alternatif olarak görülebilecek selem ve istisna akitlerinin kullanılması önerilmektedir. Çalışmanın devamında forward emtia sözleşmesinin İslami finansa uygunluğu incelenecektir.

1.3.3. Forward Emtia Sözleşmelerin İslami Finans ile Mukayesesi

Forward emtia sözleşmeleri, İslam hukukunda alım-satımı caiz görülen mallar üzerinden, bedelleri peşin ve süresi belirli olmak koşuluyla, belirlenen süre sonunda malı satın alma zorunluluğu ile İslami finansa uygun kabul edilebilir (Aytaç, 2015, s. 516). Forward emtia sözleşmelerinin İslami finansa uygunluğu, selem ve istisna akdi açısından ele alındığında belirginleşir. Selem akdinde bedelin anlaşma esnasında verilmesi gerektiği en önemli farktır (Al-Amine & Al-Bashir, 2020, s. 74). Malikilerin selem akdinde bedelin geciktirilmesine izin vermesi, forward emtia sözleşmelerinin İslami finansa uygun olduğunu gösterir (Al-Amine & Al-Bashir, 2020, s. 77, 86).

Forward emtia sözleşmelerinde bedelin %2'sinin fiili teslimatla sonlanmasında sorun görülmezken, işlem sonlandırılırken ters işlem yapılması akdin uygunluğuna engel teşkil etmez (Kamali, 2020, s. 174,175). Bu durumda dikkat edilmesi gereken nokta, teslimin gerçekleşme biçimi değil, sözleşmenin temelindeki borcun satımı durumudur (Kamali, 2020, s. 175). Kamali'ye göre borcun satımı hususunda açık bir yasaklama yoktur (Kamali, 2020, s. 182). Çalışmanın devamında, selem ve istisna akitleri üzerinde durulacak ve forward sözleşmesine alternatif olabilecek taraflar incelenecektir.

BÖLÜM 2

FORWARD SÖZLEŞMELERİN SELEM VE İSTİSNA AKİTLERİ İLE MUKAYESESİ

2.1 Selem Akdi

Selem akdi, ödemenin peşin yapıldığı, malların tesliminin ise sonradan gerçekleştiği sözleşmelerdir. Selem akdi, kitap, sünnet ve icma ile meşru kılınmıştır. Allah Teala şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Belli bir vadeye kadar borç verdiğiniz zaman onu yazın." (El-Bakara, 2/282). İbn Abbas, selem akdinin Allah'ın kitabı ile helal kılındığını belirtmiş ve bu ayeti delil olarak göstermiştir (Döndüren, 2012, s. 307). Hz. Muhammed ve modern hukukçular, selem akdine izin vermişler, ancak satıcıya ait olmayan malın satışına karşı çıkmışlardır. Hz. Peygamber, Mekte'den Medine'ye hicret ettiğinde, halkın meyvelerin ücretini peşin ödeyerek ileri tarihte teslim aldıklarını, ancak meyvelerin miktar ve kalitesinin belirlenmediğini görmüştür. Bunun üzerine, Hz. Peygamber; "Peşin ödeyen kim varsa meyvenin kalitesini, miktarını, teslim tarihini belirleyerek ödemeye devam etsin." buyurmuştur (Ayub, 2017, s. 266). İbnü'l Münzir, selem akdinin uygun olduğu hususunda görüş birliği olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: "Çünkü selem, insanların muhtaç olduğu bir akittir. Tarım veya ticaretle uğraşan kişilerin zamanla krediye ihtiyaç duyduğu görülmüştür. İşte selem, muhtaç oldukları finansmanı meşru yollarla sağlar." (Döndüren, 2012, s. 308). Selem akdi, hasat zamanından ya da üretimden önce bazı maliyetlere katlanmak zorunda olan ve ürettiği üründen başka geliri olmayan kişilerin maliyetlerini gidermesi ve geçimini sağlayabilmesi için oluşturulmuş bir akittir. Selem, üreticilerin finansman ihtiyacını İslam'a uygun bir şekilde karşılayan bir sözleşmedir. İlk dönemlerde daha çok tarımsal alanda kullanılan selem, Sanayi Devrimi'nden sonra makineleşme ile standart olarak üretimi yapılabilen her türlü ürün üzerinden kullanılabilir hale gelmiştir (Ersoy vd., 2022, s. 1-2).

Selem akdinin gerçekleşebilmesi için gereken şartlar şunlardır (Ehsan & Shahzad, 2015, s. 71):

- Halihazırda belirlenmiş olan fiyat, sözleşme sırasında peşin olarak verilmelidir.
- Piyasada kolaylıkla bulunabilen mallar üzerinden selem akdi yapılmalıdır.
- Ürünün bütün özellikleri bilinmelidir.
- Akit imzalandıktan sonra satıcının ürün özelliğini, fiyatını, kalitesini değiştirmesine izin verilmez.
- Her iki tarafın karşılıklı rızası ile sözleşme değiştirilebilir veya iptal edilebilir.
- Selem konusu malların minimum teslim süresi 15 gün olmalıdır.

Selem akdi, fiyat dalgalanmalarından ve zarardan korunmak amacıyla tüccarlar ve çiftçiler tarafından kullanılabilir. Bu yönüyle hedging kavramına benzemektedir. Örneğin, hasat zamanı yüksek bir satış fiyatına ulaşması beklenen bir ürün, henüz hasat zamanı gelmeden, vadesi ve teslim yeri belirlenerek önceden satın alınabilir. Hasat zamanında oluşacak arz-talep

dalgalanması sonucunda fiyat değişikliğine karşı korunma pozisyonu alınabilir (Ergun, 2018, s. 14).

2.2. Paralel Selem

Selem akdinde alıcı ve satıcı paralel bir sözleşmeye girebilir. Bankalar, ilk selem sözleşmesinden ayrı olarak, benzer nitelikteki mallarını paralel selem ile satabilirler. Paralel sözleşmedeki vade tarihi, ilk selemdeki teslim tarihi ile aynı olabilir. Bu konuda herhangi bir kısıtlama yoktur. Aynı şekilde, satıcı taraf, anlaşılan malları belirlenen tarihte teslim etmek için paralel selem sözleşmesi yapabilir. Eğer satıcı, ilk selem sözleşmesinde sorumluluğunu yerine getiremezse, alıcı, paralel selem imzalayan diğer tarafa bu mağduriyeti aktaramaz. Paralel selem ile ilk selem birbirine bağlı değildir ve birinin mağduriyeti ya da başarısı diğerini etkilemez. Paralel selemde vade tarihi, ilk sözleşmenininki ile aynı olabilir, ancak o tarihten önce olamaz. Eğer daha önce olursa, malın mülkiyeti kişiye geçmeden önce satımı yapılmış olur. İki sözleşmenin birbirinden bağımsız olması gerekmektedir (Ayub, 2017, s. 276).

2.1.1. Selem Akdinin Barındırdığı Riskler

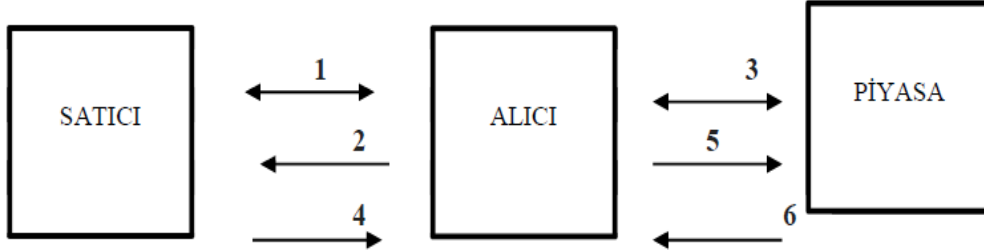
Sözleşme Riski: Selem akdi hazırlanırken, ürünün kalite, adet ve fiyatının doğru belirlenmesi gereklidir. Bu nitelikler doğru belirtilmezse teslim zamanında sıkıntılar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde oluşturulacak hakem veya bir kurumun, tarafları teknik konularda aydınlatması sözleşmenin uygulanabilirliği ve riskleri açısından uygun olacaktır (Arzova & Şahin, 2019, s. 39).

Teslimat Riski: Tarım ürünü üretiminde olası bir afet karşısında hasat edememe riski vardır. Böyle bir durum selem sözleşmesini tehlikeye atar. Ayrıca, ürünün kalitesi anlaşılan ürünle aynı olmayabilir. Ürün hasat edilemezse veya kalitesi düşükse, Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi A.Ş. (TARSİM) olası zararı üstlenebilir. Tekâfül fonlarının selem akdinin gelişmesi için kullanılması, iki taraf için de güven sağlayabilir (Arzova & Şahin, 2019, s. 39).

İstismar Riski: Selem talep eden üreticinin fona acil ihtiyacı olması, alıcı tarafından suistimal edilebilir ve satıcı istemediği bir sözleşmeye zorlanabilir. Bu riski azaltmak için TMO gibi kamu kuruluşlarının selem sözleşmelerine katkı sağlaması gerekmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı, gerektiğinde kullanılacak bir fon oluşturabilir. Böylece istismar riski azaltılabilir (Arzova & Şahin, 2019, s. 39).

Fon Riski: Selem sözleşmesi, ücretin peşin, ürünün ise vadeli olarak alımını içerir. Üretici finansman anlamında sorun yaşamaması için peşin ödeme zorunluluğu, alıcı tarafı zorlayabilir. Kamu kuruluşları bu yükü tek başına üstlenmek istemeyebilir. Bu durumda, riski azaltmak ve

sözleşmenin devamlılığını sağlamak için alıcı taraf yeni bir sözleşme ile fon açığını giderebilir (Arzova & Şahin, 2019, s. 39).

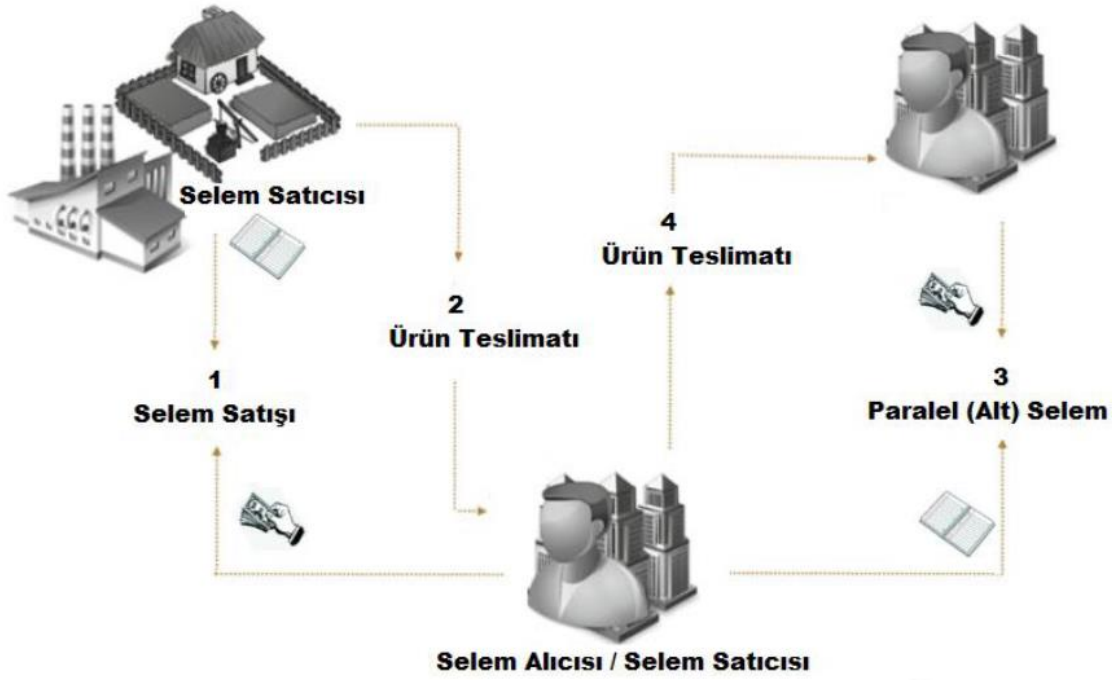
Şekil 3: Selem Akdi İşleyişi

Kaynak: (Arzova & Şahin, 2019, s. 38)

İşlem aşamaları şu şekildedir;

1. Alıcı ve satıcı arasında malın fiyatı, kalitesi, cinsi ve tesliminin belirlendiği selem sözleşmesi imzalanır.
2. Alıcı taraf malı belirlenen tarihte satın almak üzere, belirlenen bedeli peşin öder.
3. Satıcı taraf malı piyasaya satın aldığı fiyatın fazlası bir fiyattan satmak üzere anlaşır.
4. Satıcı taraf üzerinde anlaşılan malları alıcıya teslim eder.
5. Alıcı taraf aldığı malları piyasada anlaştığı üçüncü kişiye teslim eder.
6. Alıcı taraf malın bedelini alır (Arzova & Şahin, 2019, s. 38).

Yukarda belirtilen selem akdi işleyişi finansman ihtiyacı olan ve dini hassasiyete sahip çiftçi ve diğer üreticiler için forward sözleşmelerden ziyade daha uygun bir alternatif olabilmektedir.

Şekil 4: Paralel Selem İşleyişi

Kaynak: (Kılıçarslan & Okka, 2021, s. 193)

İşlem aşamaları şu şekildedir;

1. Alıcı taraf, peşin olmak şartı ile ücretin tamamını öder ve belirlenen vade tarihinde ürünü satın almak üzere anlaşır.
2. Satıcı taraf, belirlenen ürünü yine belirlenen vade tarihinde alıcıya teslim etmek üzere çalışmalarına başlar.
3. Alıcı taraf, yapmış olduğu ilk selem akdinden ayrı olarak, bir başka üçüncü bir taraf ile paralel selem sözleşmesi yaparak, selem satıcısı konumuna geçmektedir. Bu durumda, alıcı tarafın peşin ödeme esası sonucunda, satıcı tarafa ücretin tamamını ödeyerek anlaşılan tarihte ürünü satın alacaktır.
4. Satıcı taraf, belirlenen tarihte üzerinde anlaşılan malı alıcıya teslim edecektir (Kılıçarslan & Okka, 2021, s. 193).

Çalışmanın devamında istisna akdi üzerinde durulacak olup özellikleri ve işleyiş aşamaları incelenecektir.

2.1.2. Selem Akdi ile Forward Sözleşmelerin Mukayesesi

Selem Akdi	Forward Sözleşmeleri
------------	----------------------

Teslimi ertelenmiş ürünlerin alımı için kullanılan İslami bir sözleşmedir	Herhangi bir ürünü gelecekte önceden belirlenen bir fiyattan almak ya da satmak için kullanılan bir sözleşmedir
Selem akdinde alıcı, başlangıçta bedelin tamamını satıcıya peşin olarak ödemektedir	Forward sözleşmelerde böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır
Söz konusu ürünün fiyatı, miktarı, teslim tarihi gibi konular önceden kararlaştırılır	İşlem miktarı, fiyatı, teslimat tarihi sözleşme başlangıcında kararlaştırılır
Selem akdi tarımsal ve endüstriyel alanda ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamak amacıyla kullanılır	Forward sözleşmeler riskten korunma, spekülasyon, gelecekteki fiyatları sabitlemek amacıyla kullanılır
Misli, pazarda rahatlıkla bulunabilir olan malları içermektedir	Para birimleri, çeşitli mallar ve finansal araçlar gibi varlıkları içerebilir

Tablo 2: Selem Akdi ile Forward Sözleşmelerin Mukayesesi

Selem akdi, peşin ödeme sonucu vadeli teslimatı içeren, ürün alımına odaklanan ve herhangi bir spekülasyon faaliyeti içermeden finansman amacına odaklanan İslami bir sözleşmedir. Forward sözleşmeler ise konvansiyonel finansa yaygın olarak kullanılan bir vadeli işlem olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra, riskten korunma ve spekülasyon faaliyetleri sonucu ortaya çıkıp herhangi bir etik unsur içermeyen sözleşmelerdir.

2.3. İstisna Akdi

İstisna akdi, selem gibi ürün meydana gelmeden önce yapılan özel bir satış akdidir. Bu akitte satıcı, sanatkâr olarak, istenilen eseri belirli bir ücret karşılığında imal eder ve alıcıya teslim eder. İstisna akdinde satıcı hem ham maddeyi hem de işçiyi ayarlamaktan sorumludur. Eğer malzemeler alıcı tarafından sağlanırsa ve satıcı sadece işçilik bedelini üstlenirse, bu akid istisna akdi olmaktan çıkar (Ayub, 2017, s. 282). İstisna akdi, kütüphane, gardırop, mobilya, ayakkabı, elbise gibi ürünlerin boyutları, renkleri ve malzeme kalitesi gibi özellikleri belirlenerek yapılır. Ayrıca, araç kaporta işlemleri veya gemi parçaları gibi standart olmayan teçhizatların yapımı da bu kapsamda değerlendirilebilir (Döndüren, 2012, s. 318).

İstisna akdi, satıcıya ürünün imalatı için yükümlülük doğurur. Ancak, işe başlanmadan önce taraflardan biri diğerine bildirerek akdi feshedebilir. Satıcı işe başladıktan sonra ise tek taraflı fesih yapılamaz. İstisna akdi, üretilen ve inşa edilebilen ürünler için geçerlidir. Satıcının

ürünü kendisinin üretme zorunluluğu yoktur, insan eliyle işlenmiş olması yeterlidir. Bu husus, meyve, mısır, hayvan gibi ürünler için geçerli değildir. İstisna akdinde fiyat, nakit, mal veya belirli malın kullanım hakkı olabilir. Fiyat belirlendikten sonra artırma veya azaltma yapılamaz. Ancak büyük ürünlerin imalatında, zaman içinde fiyat değişimlerine karşı iki tarafın onayı ile fiyat yeniden düzenlenebilir (Ayub, 2017, s. 288-289). İstisna akdinin geçerli olabilmesi için gereken şartlar (Döndüren, 2012, s. 319, 320):

- Satıcının üreteceği ürünün türü, miktarı, cinsi ve niteliği belirlenmelidir. Örneğin, boy uzunluğu 1m, kenar uzunluğu 50cm olan ahşap kütüphane.
- Ürün, toplum arasında yaygın olarak yapılan ürünlerden olmalıdır. Örneğin, bina yapımı, elbise, gömlek, ayakkabı.
- Ürünün teslim tarihi belirlenmemelidir. Teslim tarihi belirlenirse, istisna akdi selem sözleşmesi özelliklerini taşımaya başlar.

2.3.1. İstisna Akdinin Bileşenleri

- Satıcı ve alıcıdan oluşan sözleşme tarafları
- İcap ve kabul
- İstisna akdine konu olacak ürün
- Akdin fiyatı ve ödeme şekli
- Söz konusu proje ve ürünün teslimi (Hacak & Taşkesen Sancar, 2021, s. 228)

2.3.2. İstisna Akdinin Barındırdığı Riskler

İşlem Riski: Sözleşme esnasında üretilecek ürünün cinsi, türü gibi özellikler belirlenmelidir. Aksi halde, işlemler sırasında sorunlar çıkabilir ve teslimatta sıkıntılar yaşanabilir. Ayrıca, belirlenen fiyatın üzerinde maliyetler ortaya çıkabilir.

Fiyat Riski: Piyasa hareketliliği ve enflasyon nedeniyle, üretilecek ürünün maliyeti, akit esnasında kararlaştırılan fiyatın üzerinde veya altında olabilir, bu da her iki taraf için risk oluşturur.

Teslimat Riski: Ham maddelerin geç teslim edilmesi, ürünün alıcıya geç teslim edilmesine yol açabilir. Bu durumda, banka gibi üçüncü bir tarafın, gecikme halinde istisna fiyatının düşürüleceğine dair cezai şart koşması önerilir.

Kalite Riski: Ürün kalitesi belirlenmiş olsa da düşük kaliteli mal üretimi söz konusu olabilir. Alıcının, satıcıdan kalite garantisi alması önerilir (Ayub, 2017, s. 293).

2.4. Paralel İstisna

İstisna akdi, üretici tarafın kendi ürettikleriyle sınırlı değilse, başka bir kişiden aynı özellikte ürünü temin edebilir. Satıcı vasfıyla finansal kurumlar, aynı ürünü üretmek için başka bir kişiyle sözleşme yapabilir. Bu durum paralel istisna sözleşmesi kapsamındadır. Bir müşteri ile banka arasında istisna sözleşmesi yapılabilirken, banka da aynı malın hazırlanması için üçüncü bir tarafla paralel istisna anlaşması yapabilir. İlk sözleşmede banka satıcı, ikinci sözleşmede alıcı olacaktır. Paralel sözleşmenin vade tarihi, ilk istisna sözleşmesinin tarihinden önce olamaz. Her iki sözleşme birbirine bağlı değildir; yani bir sözleşmenin hak ve yükümlülükleri diğer sözleşmenin hak ve yükümlülüklerinden bağımsızdır. Bankaya, belirtilen malları satın alması için izin verilmiştir. Üreticiye nakit sağlamak amacıyla sözleşme imzalandığında anlaşılan fiyat peşin olarak ödenir. Sonrasında, banka üretici olarak anlaşılan ürünleri satmak için başka bir tarafla sözleşme yapabilir. Yapılan anlaşma, karşı tarafın isteklerine ve paralel istisna kurallarına uygun olmalıdır (Ayub, 2017, s. 291).

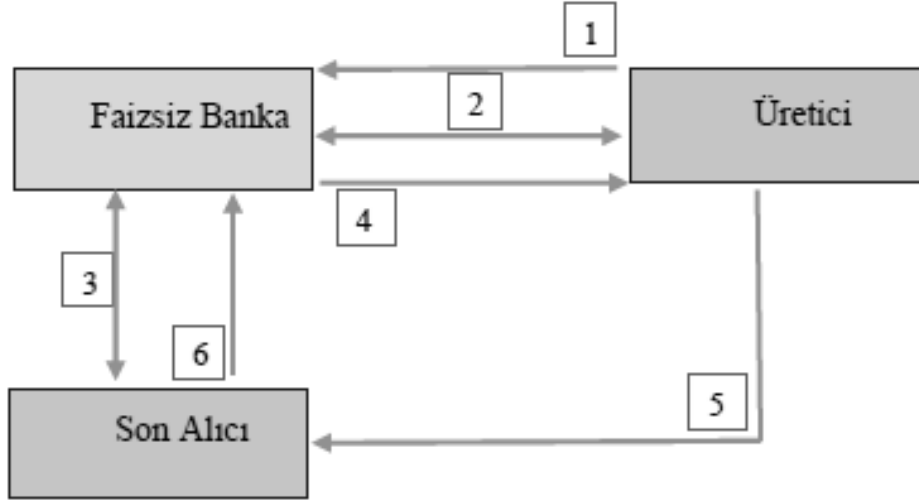

Şekil 5: İstisna Akdi İşleyişi

İşlem aşamaları şu şekildedir;

1. Alıcı ve satıcı arasında imal edilecek ürünün şekli, türü, cinsi kararlaştırıldıktan sonra sözleşme imzalanır.
2. Taraflar arasında ürünün maliyeti hesaplanıp, süresi hususunda anlaşmaya varılır.
3. Satıcı ürünü üretirken ihtiyaç duyabileceği malzemeleri piyasadan alır.
4. Satıcı taraf ürünü üretip alıcıya teslim eder.
5. Alıcı taraf ürünü alır ve anlaşılan fiyat üzerinden ödemeyi yapar.

Yukarıda belirtilen basit istisna akdi işleyişi finansman ihtiyacı olan ve dini hassasiyete sahip imalatçılar ve diğer üreticiler için forward sözleşmelerden ziyade daha uygun bir alternatif olabilmektedir. Çalışmanın devamında forward sözleşmesi ile selem ve istisna akitleri arasında benzerlik ve farklılıklara değinilecek olup, alternatif olarak uygulanabilirliği konusunda incelemeler yapılacaktır.

Şekil 6: Paralel İstisna İşleyişi

Kaynak: (Kazancı, 2022, s. 426)

İşlem aşamaları şu şekildedir;

1. Üretici taraf faizsiz bankaya (katılım bankası) başvuru yapar.
2. Banka ve üretici ile istisna akdi imzalanır.
3. Sonrasında faizsiz banka ile son alıcı (üçüncü taraf) arasında yine bir istisna akdi imzalanır.
4. Faizsiz banka üretici tarafa finansman sağlar.
5. Üretici üretimi tamamlanan ürünü faizsiz bankadan almış olduğu vekalet ile son alıcıya ürünü teslim eder.
6. Son alıcı almış olduğu ürünün bedelini faizsiz bankaya öder (Kazancı, 2022, s. 426).

2.4.1. İstisna Akdi ile Forward Sözleşmelerin Mukayesesi

İstisna Akdi	Forward Sözleşmeler
İstisna akdi imalat, inşaat gibi amaçlarla kullanılmaktadır	Forward sözleşmeler spekülasyon, riskten korunma ve gelecekteki fiyatları sabitlemek amacıyla kullanılır

İstisna akdinde alıcı taraf satıcı taraftan bir ürünü üretmesini veya inşa etmesini istemektedir	Forward sözleşmede ise alıcı ve satıcı arasında anlaşılan fiyattan varlığı almak veya satmak üzerine kuruludur
Akit esasınca üretilecek ürünün kalite, miktar ve fiyatının ayrıntılı olarak belirlenmesi esastır	Sözleşme esasınca işlem fiyatı, miktarı ve teslimat tarihi sözleşme başında kararlaştırılması esastır
İstisna akdi kapsamındaki ürünlerin misli olmaması gerekmektedir	Forward sözleşmesi kapsamındaki ürünler para birimi, finansal araçlar gibi çeşitli varlıklar içermektedir
İstisna akdi adaleti sağlayıp sömürüden kaçınan bir finansal sistem üzerinde durmaktadır	Forward sözleşmeler hiçbir dini ve etik anlayışı bulunmadan tamamen riskten korunma ve spekülatif faaliyetlerin üzerinde durmaktadır

Tablo 3: İstisna Akdi ile Forward Sözleşmelerin Mukayesesi

İstisna akdi, imalatçı ya da üretici tarafla sipariş veren tarafın hiçbir spekülatif faaliyette bulunmadan tamamen sipariş üzerine kurulmuş İslami bir sözleşme iken, forward sözleşmeler, etik ve ahlaki unsuru göz önüne almadan ve bir ürün kısıtlaması olmadan alım satımı içeren sözleşmelerdir. Çalışmanın bu bölümünde, selem ve istisna akitleri incelenip forward sözleşmeler ile aralarındaki farklara değinilmiş olup, bundan sonraki bölümde forward sözleşmelere selem ve istisna akitlerinin alternatif olabirliği ve izlenmesi gereken yollar incelenecektir.

2.5. Forward Sözleşmelere Alternatif Olarak Selem ve İstisna Akitleri

Çağdaş ve eski hukukçular, selem ve istisna akitlerinin forward sözleşmelerle benzerlikler taşıdığını kabul etmektedir. Selem akdinin özellikleri ve işleyişi forward sözleşmelerle daha çok bağdaştırılmaktadır (Bacha, 1999, s. 21). Bazı İslam hukukçuları, forward sözleşmeye alternatif olarak selem akdinin kullanılabilceğini öne sürmüşlerdir. İslami finasta forward sözleşmesinin kabul edilmesi halinde selem akdi koşullarını yerine getireceğini belirtmişlerdir.

Forward ve selem sözleşmeleri arasında benzerlikler olsa da çoğu İslam alimine göre, selem akdinde anlaşma anında tam ödemenin yapılması şarttır (Al-Bashir ve Al-Amine, 2013, s. 336). Selem akdi, peşin parayı standart bir malla vadeli bir şekilde değiştirmektir. Seleme

konu olacak mallar; buğday, arpa ve standart kumaş gibi standart olmalıdır. Selem akdinin meşruluğu kitap, sünnet ve icma delillerine dayanmaktadır. Allah Teala şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Belli bir vadeye kadar borç verdiğiniz zaman onu yazın." selem akdinin caiz olduğu hususunda görüş birliği olduğunu belirttikten sonra şöyle der: "Çünkü selem, insanların muhtaç olduğu bir akitir. Tarım, ticaret ve meyvecilik ile uğraşan kişilerin ihtiyaç duyduğu kredi yerine onlara uygun yollarla finansman sağlar" (Döndüren, 2012, s. 307-308).

Ücretin peşin olarak ödenip, emtianın ise teslimatının ertelendiği selem akitleri kullanılarak forward sözleşmelerin uygulanabilirliğine izin verilmektedir. Ancak, para birimlerinin satımı ertelenemeyeceği için, ileriye dönük döviz satışına izin verilmemektedir. Alimlerin görüşlerinden yola çıkarak selem sözleşmesi, sadece piyasada kolayca bulunabilen standart mallar üzerinden yapılmakta, ödemeler ise peşin olarak gerçekleştirilmektedir ve istisna kılınmış satış sözleşmesi olarak değerlendirilmektedir (Akkuş & Sakarya, 2018, s. 290). Selem akdi, forward sözleşmeler yerine alternatif kullanılabilir bir akit kapsamındadır. İslami finansta selem akdi kullanımı, faizi yasaklayan ilkelere bağlı kalınarak işlemleri kolaylaştırmak için kullanılabilir. Selem akdinde, alıcı ve satıcı önceden belirlenen bir fiyat üzerinden dayanak varlığın alım satımı üzerinde anlaşılır. Selem akdinin kullanılması, İslami finansal kuruluşların İslam hukukunun kurallarını ihlal etmeden forward sözleşmelerin yapılmasına müsaade edilmesine yardımcı olabilir. Bu sayede, finansman ihtiyacı bulunan kişilere İslam'a uygun yoldan finansman sağlanmasının önü açılmış olur. Tarım, ticaret ve meyvecilik gibi alanlarda uğraşan ve finansmana ihtiyaç duyan kişilere nakit sağlanabilmesi ve forward sözleşmelere alternatif olabilmesi için bazı öneriler getirilmiştir. Bunlar; tarımsal bankaların kurularak selemi bir finansman modeli olarak kullanması, üreticilere eğitimler verilerek selem gibi akitlerin bilincinde olmalarını sağlamak ve finans kurumlarının paralel selem yaparak olası bir fiyat farklılığından kar elde etmesi sağlanabilmektedir. Seleme dayalı finansman için fındık üreticileri baz alınarak üç model önerisi ortaya koyulmuştur. Bunlar; Fiskobirlik, Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), Tarım Kredi Kooperatifleri gibi banka dışı kurumların doğrudan çiftçiler ile selem akdi yaparak finansman sağladığı modeldir (Ülev & Selçuk, 2018, s. 71).

Sudan'da, selem akdinde oluşabilecek fiyat hareketliliğinden doğabilecek zararları en aza indirmek için "İhsan Formülü" isimli bir yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntem, borçlu kişinin vade sonunda anlaşılan fiyatın beklenen fiyattan %33 daha fazla olmadığı müddetçe

anlaşmadaki miktar kadar ürünü teslim etmek zorunda olduğunu belirtir. Ancak, %33 ve üzeri bir fiyat farkı olursa, borçlu kişi sözleşmede belirtilen tutar yerine toplam değer kadar ürünü teslim etmekle sorumludur. Örneğin; çiftçi ve tüccar arasında ürünün kırmızı sert buğday olduğu bir selem akdi düzenlendiğinde, sözleşme zamanında bir kilo kırmızı sert buğday için beklenen fiyat 9 TL ve miktarı da 1 ton ise borçlu, vade sonundaki kırmızı sert buğdayın kilo fiyatı 11,97 TL'den (9 x 1,33 TL) az olduğu sürece 1 ton teslim etmekle sorumludur. Ancak, kilo fiyatı beklenen fiyatın (9 TL) %33 (1,33 TL)'ünden daha fazla bir fiyat ise, halihazırda olan fiyattan bağımsız olarak 1330 TL'ye (1000 x 1,33 = 1330 TL) karşılık gelecek kadar kiloda kırmızı sert buğday teslim etmelidir. Yani, vade sonunda kilo fiyatı 2 TL olduğu düşünülürse, $1330/2 = 665$ kilo ürün teslim edilmelidir (Hassan & Mahlknecht, 2011, s. 397).

Forward sözleşmelere alternatif olabileceği düşünülen bir diğer akit ise istisna akdidir. İstisna, Arapçada bir kimseden bir şeyin yapılmasını istemek olarak tanımlanmaktadır. Fıkıhta ise istisna akdi; sanatkâr ile belirli bir işin yapılması üzerine anlaşmak olarak belirtilmektedir (Döndüren, 2012, s. 318). İstisna da selem gibi üretim ile ilgili bir akitir. İstisna akdinin günümüzde kullanım alanları genellikle inşaat, gemi inşası gibi büyük hacimli projelerdir. İstisna ve selem akitleri kapsamında halihazırda yapılan veya ilerde yapılacak satışlar, şeriatın getirdiği istisnai işlemlerdir. İstisna akdinde, selemdeki gibi alıcının önceden fiyat ödemesi veya avans verme gibi bir zorunluluğu yoktur. Ücret, üretim tamamlandıktan sonra toplu ödenebilir veya üretim tamamlanmadan taksitler halinde de ödenebilir (Yanpar, 2015, s. 98).

Sanatkâr ile yapılan istisna akdi, ürünün mevcut olmaması sebebiyle kıyasa aykırı sayılmıştır. Olmayan bir şeyin satımı ise hadis ile yasaklanmıştır. Ancak, Hanefilere göre istisna akdi, insanların uzun yıllardır bu işlemi yapmaya devam etmesi ve içtihat ehlinden kimsenin buna karşı çıkmaması sebebiyle istihsan (bir şeyi iyi kabul etmek) delili ile kabul edilmiştir. Bunun sonucu olarak, bu konuda görüş birliği olmuştur. Bu sebeple, bu konuda kıyas terk edilmektedir. Finansal açıdan forward ve istisna sözleşmelerine bakacak olursak, istisna akdi forward sözleşmelerine benzeyecek şekilde oluşturulabilir. Alıcı ve satıcı tarafından, anlaşılan ürünün vadeli bir tarihte teslim edilmesi şeklinde bir forward sözleşmesi yapılması yerine, İslami finansa aykırı bir durum bulundurmada, aynı finansal sonucu elde etmek için istisna akdi kullanılabilir. Bu durumda, alıcı ve satıcı, üretilecek veya inşa edilecek ürünün teslim tarihini, fiyatını ve özelliklerini belirleyip, anlaşmada kararlaştırıldıysa alıcıdan ilk ödemeyi alıp kalan ödemeleri de parçalı olarak kabul edip nihayetinde ürünü alıcıya teslim etmesi

üzerine bir anlaşmaya varabilirler. İstisna akdinin kullanılması, tarafların faiz, garar ve spekülasyon gibi yasaklanan işlemleri kullanmadan, işlemlerin gerçek varlıklar ve ekonomik faaliyetlerle oluşmasına yardımcı olarak geleneksel forward sözleşmelerine alternatif kullanılabilirliğin önünü açabilir (Döndüren, 2012, s. 319).

SONUÇ

Tarih boyunca, insanoğlunun yegâne amacı, para kazanıp hayatını devam ettirmek olmuştur. Bununla birlikte çeşitli araçlar ile kazanılan paranın değerini artırıp kar elde etme arzusundadırlar. Yatırılan parayı artırma isteğinin yanı sıra olan değerinin de kaybedilmesi korkusu da finans piyasalarını etkilemektedir. Tarihte olan öngörülme riskler, büyük krizlere sebep olmuş ve finansal piyasaları değişime uğratmıştır. Olan krizler, yeni finansal araçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan en önemli finansal araçlar ise türev ürünlerdir. Türev ürünler, arz ve talep dolaşımının sağlanmasına yardımcı olan finansal sistemin hareketliliğini sağlayan risk yönetim aracıdır. Türev araçlara konu olacak ürünler; faiz oranı, döviz kuru, enflasyon, misli mallar gibi ürünlerin yanında olmayan şeylerin (örneğin; hava durumu tahmini gibi) satımı da söz konusu olabilir. İslam hukukunda tartışmaya sebep olan şeylerden biri de olmayan şeyin satımının yasaklanmış olmasıdır. Diğer tartışma konusu ise, türev ürünlerin kullanım amacına yöneliktir. En önemli kullanım amacı olan spekülasyon, İslam hukukunda uygun görülme bir faaliyettir.

İslami finasta riskleri yönetebilmek için finansal araçlara ihtiyaç duyduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Türev ürünlerden forward sözleşmelere benzer niteliklere sahip olan selem ve istisna akitleri alternatif olabilecek akitlerdendir. Bazı sınırlamalar ile türev araçların yerine kullanılabilirliği mümkündür. Ancak ne niyetle sözleşmenin kurulacağı ve alım satımın gerçekleşeceği ürünü denetleyecek bir sistem olmazsa, kullanımının risklere yol açacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Burada denetleme yapma görevi bankalara verilebilir. Eğer tarımsal alanda bir sözleşme kurulacaksa, işlemlerin yapılabilmesi için de Toprak Mahsulleri Ofisi veya Tarım Kredi Kooperatiflerinden yararlanılabilir. Burada türev ürünlerde olduğu gibi spekülatif faaliyete yer verilmeden ve fiyat farklılıklarından kar etmeden, üretim ve emekten kar elde etme amacı güdülmelidir.

Halihazırda olan çiftçi kesimin yapmış olduğu sözleşmeli ekimler forward işlemlere ve dolaylı olarak selem akdine benzetilmektedir. Sözleşmeyi imzalayan çiftçiler, bunun bilincinde

olmasalar bile bilmeden İslam'da yasaklanan faaliyetlere yönelebilmektedirler. Bunun yerine genellikle çiftçi kesimine finansman sağlayan ve uygunluğu hadislerle de kanıtlanmış olan selem akdini kullanmaları, finansman ihtiyaçlarını giderip hasat zamanında satım için bir kurum aramaktan yahut ürününü satamama riskinden çiftçileri korumaktadır. Bununla birlikte, bahsettiğimiz Sudan'da geliştirilen 'İhsan Formüllü Selem' sisteminin Türkiye şartlarına uyarlanmış şekli ile fiyat dalgalanması riskinden bir nebze korunmuş olacaktırlar. İslami finans kuruluşlarının yenilikçi olmaları, konvansiyonel finansla rekabet edebilmesi için yeni enstrümanlara yönelmesi ve insanlara bu enstrümanları kullandırması, bunun için de onları bilinçlendirecek eğitimlerin verilmesi şarttır. Tüm bunların ülkemizde bulunan sektörlerin yararı için faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, H. T., & Sakarya, Ş. (2018). "Türev Ürünlerin İslami Finans Modelleri Açısından Değerlendirilmesi". *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 8(2), 267-299.

Aktepe, İ. E. (2013). *Sorularla Katılım Bankacılığı* (A. Yabancı, Ed.). Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

Al-Amine, M., & Al-Bashir, M. (2020). "İslami Finansa Risk Yönetimi ve Emtia Piyasalarındaki Türev Ürünler Üzerine Bir İnceleme". Albaraka Yayınları.

Arzova, S. B., & Şahin, B. Ş. (2019). "Tarım Finansmanında Selem Yöntemi ve Muhasebe Kayıtları". *Journal of Banking and Capital Market Research-JBCMR*, (Sayı 7).

Aytaç, A. (2015). *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*. Burç Yayınevi.

Ayub, M. (2017). *İslami Finansı Anlamak* (Ç. S. Akten & R. Parlakkaya, Ed.). İktisat Yayınları.

Bacha, O. I. (1999). Derivative Instruments and Islamic Finance: Some Thoughts for a Reconsideration. *International Journal of Islamic Financial Services*, 1.

Bayındır, S. (2005). Finansal Türev Varlıklar ve Bu Varlıklar Üzerine Yapılan Sözleşmelerin Fıkhî Tahlili. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (12), 51-73.

Borsa İstanbul. (2017). *Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası*.

Chambers, N. (2012). *Türev Piyasalar* (4. baskı). Beta.

Çevik, M. E. (2019). Döviz Kuru Riskinin Riske Maruz Değer (RMD) Yöntemiyle Ölçümü ve Bu Riske Karşı Finansal Türev Enstrümanların Kullanılması: Örnek Bir Uygulama (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).

Dalgıç, C. (2011). Risk Bileşenleri Analizi: İMKB’de Bir Uygulama. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).

Demireli, E. (2007). "Finansal Yatırım Kararlarında Risk Unsuru ve Riske Maruz Değer". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1).

Döndüren, H. (2012). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. Erkam Yayınları.

Eğilmez, M. (2019). *Ekonominin Temelleri (Kavramlar ve kuramlar)*. Remzi Kitabevi.

Ehsan, A., & Shahzad, M. A. (2015). Bay salam: A Proposed Model for Shari'ah Compliant Agriculture Financing. *Business & Economic Review, Institute of Management Sciences Hayatabad, Peshawar*, 7(1), 67-80.

Ergun, H. (2018). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Tarımsal Emtia Ticareti ve Finansmanı Üzerine Bir Alan Araştırması. (Basılmamış Doktora Tezi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi).

Ersoy, A., Kaya, S., Ülev, S., Selçuk, M., Yatmaz, A., Bektaş, İ., Aslan, H., Durmuş, M. E., & Özdemir, M. (2022). *İslam İktisadında Selem Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle* (S. Ülev & M. Selçuk, Ed.). İktisat Yayınları.

Faisal, Y. A. (2016). Islamic derivatives in Indonesia: A study on Indonesian Ulama Council (MUI)’s Fatwa on Tahawwut. *İslam Ekonomisi Ve Finans Dergisi*, 2, 35-61.

Hacak, H., & Taşkesen Sancar, E. (Ed.). (2021). *Şer’i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler*. TKBB Yayınları.

Hassan, K., & Mahlkecht, M. (2011). *Islamic Capital Markets: Products and Strategies*. John Wiley & Sons.

Injadat, E. M. (2014). "Futures and Forwards Contracts From Perspective of Islamic Law". *Journal of Economics and Political Economy*, 1(2), 241-252.

Kamali, M. H. (2020). *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*. Albaraka Yayınları.

Karahan, H., & Ersoy, H. (2016). "Faizsiz Finansın Temel Prensipleri ile Türkiye’de Reel Kesimde Kullanılması". *Maliye ve Finans Yazıları*, (105), 93-114.

Kazancı, F. (2022). "Katılım Bankacılığı İhracat Finansmanında Selem ve İstisna Yöntemlerinin Kullanımı ve Karşılaştırmalı Analizi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, 409-442.

Kılıçarslan, A., & Okka, O. (2021). "Ticaret Borsalarında Selem ve Alt Selem Sözleşmelerinin Alternatif Enstrüman Olarak Kullanılması". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3, 186-208.

Kırlioğlu, H., & Altınkaynak, F. (2016). "Forward Sözleşmelerin Günümüz Piyasalarında Yeri ve Muhasebeleştirilmesi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 604-614.

Mandacı, P. E. (2003). "Türk Bankacılık Sektörünün Taşdığı Riskler ve Finansal Krizi Aşmada Kullanılan Risk Ölçüm Teknikleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 67-84.

Şimşek, M. (2008). *Finansal Risk Yönetimi Banka ve Sigorta Şirketlerinde*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi).

Tura, Ü., & Kaya, F. (2022). "Türev Ürünlerin Kullanımı ile Bankaların Kârlılık Performansı Arasındaki İlişkinin Analizi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 664-684.

Usta, Ö. & Demireli, E. (2010). "Risk Bileşenleri Analizi: İMKB’de Bir Uygulama". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(12), 25-36.

Ülev, S., & Selçuk, M. (2018). "Tarımsal Üretim için Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği". *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar, TKBB Yayınları*, 8, 9-35.

Yalçın, C. Ç. (2015). *Türk Bankacılık Sektöründe Türev Ürünler ve Türev Ürünlerin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi).

Yanpar, A. (2015). *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. Scala Yayıncılık.